

Tomas Çerme: Mardin Şehrinin Son Ermenileri

Posted on 28/12/2020

Mardin kenti fiziki görünüm olarak, yüksek tepenin üstünde Masis savaş kalesine dayanmaktadır. En yüksek noktasında kalesi yer almaktadır. Mardin dört mevsimi de birbirinden güzel olan bir kenttir. Eski çağlarda oldukça hareketli bir geçmişi olduğu bilinen şehir kısa aralıklarla çeşitli birimlerin yönetim dönemlerini yaşamıştır. Sırasıyla Arşakuniler, Persler, Dikranlar, Romalılar, Bizanslılar... M. S. 640 ' ta Arap İslam ordusu, Hamdaniler, M. S. 873 Mervaniler, Büyük Selçuklular ve onların ardından Artukoğulları (1109) uzun bir süre bu bölgeye egemen olmuşlardır. Mardinin Osmanlı egemenliğine girişi 1517 yılıdır.

Tarihlerden anlaşıldığı gibi, Hristiyanlığın Mezapotamya'ya girişi eskilere dayanmaktadır. Mezapotamya halkları, Ermeniler, Pertevler, Marlar ve başkaları Hristiyanlığa inandılar. İskederiyeli Diyonisos ise» benim yaşadığım çağda Mezapotamyada kiliseler gördüm” der (kendisi 4. yy. başlarında Mezapotamyada yaşamıştır). Gerçektende Mardinde İslamiyetin akınlardan çok önce eski kiliselere rastlanmaktadır. Bunlardan biri de 4 yy. sonlarında inşa edilmiş Surp Krikor Lusavoriç kilisesidir. Halkın Ermeni kısmı din adamlarına ve kiliselerine sadık kalmışlardır.

Şöyle bir kayda rastlanmaktadır»Surp Krikor Lusavoriç adına, M. S. 420 de katedral kilise inşa edilmiştir». Bu kayıt piskopos Hovagim Tazbazyan'ın katedrali onarttığı zaman bulunmuştur. Taş bir levha üzerine Asuri alfabesiyle Ermenice olarak yazılıdır. Onarım tarihi 1791' dir. Onarımdan sonra kilise yeniden takdis edilip komutan Surp Kevork ismi verilir. Aynı zamanda halk dilinde Kırmızı Kilise de denmektedir.

Mardinli rahip Husik Gülyan'ın gününe kadar bu yazıtın tarihi belirsiz kalıp, anlamı

çözülemedi. Bu değerli yazıtın anlaşılır hale gelmesi için rahip Antreas Ahmaranyan Keldani kilisesi rahibine yollayarak çözülmesini sağlamıştır.

Rahip Gülyan ise çeşitli dillere tercüme ettirip patrikhane salonuna astırmıştır. Aslı rahip Ahmaranyan'ın yanında bulunan bu yazıt Mardin Ermeni kilisesinin ne kadar eski olduğunu, Ermenilerin Mardin şehrinde M. S. 420 yılından önce de yaşadığını kanıtlar. Çünkü 6 yy. da konulan bu yazıt Nusaybin'in yıkılıp, Ermenilerin 351'de Ma-sius (Masis) Mardin dağına sığındıklarını anlatmaktadır. Bu dağda da karşılaştıkları Perslerle savaşan Ermeniler adına, Ermenicede savaşçı anlamına gelen» Mardi» adına atfen şehir Mardin olarak anılmıştır. Ermeni alfabesi M. S. 405 te bulunmuştur. Ermeniler 5 yy. a kadar yazışmalarında ve kitabelerinde çoğunlukla Yunan alfabesi, Asurilerin yaşadığı bölgelere yakın yerlerde az da olsa Asuri alfabesini kullanmışlardır. Bu yüzden Ermeni yazıtlarında görülen Asurice yazılar, onların Asuri eseri olduğunu veya o asırda Mardin'de Asuri yaşadığı anlamına gelmez.

Mardin'in Osmanlı egemenliğine girişi 1517 yılındadır ve Yavuz Sultan Selim'in komutanlarından Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından Osmanlı toprakları içine alınmıştır.

Mardin'in Osmanlı döneminde ilk nüfus sayımı T C. Başkanlık Devlet arşivleri genel müdürlüğü Osmanlı arşiv daire başkanlığına ait 998 numaralı yayınıdır. Buna göre 1530 senesi Mardin nüfusu şöyledir

Hane 2026

İslamiye 775

Ermeniler 1273

Mücerret (bekarlar) 734

İslamiye (bekarlar) 233

Ermeni (bekarlar) 502

Muaf 140

Daha sonraki yüzyıllarda, kırsalda yaşayan Yakubi Süryaniler güneşe tapan Şemsilerin Ermenilerle birleşmelerinden sonra Mardin şehrine yerleşirler. Şemsi Ermenileri Süryanileştirerek nüfuslarını çoğalttılar.

1891 Vital Cuinet'in» La Turquie d'Asia kitabı 2. ciltte nüfus aşağıdaki gibidir:

Müslüman 10. 000

Kürt ve Türkmen 4. 000

Suriyeli Arap 1. 700

Toplam 15. 700

Mardin şehri Doğu Hristiyan Nüfus dağılımı şöyledir:

Ermeni Gregoryan 4.330

Ermeni Katolik 1. 200

Ermeni Protestan 1. 700

Keldani Katolik 580

Süryani Katolik 90

Süryani Yakubi 810

1915 Ermeni Tehcirinden sonra Cumhuriyet döneminde 1928 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre ise Mardin nüfusu [Haftalık mecmua 23 Kanun-ı Sani (ocak) 1928 No: 132 Milliyet Matbaası, İstanbul] şöyledir:

Mardin Şehri Nüfusu

İslam 41. 364

Ermeni Katolik 1. 612

Keldani Katolik 304

Protestan Ermeni ve Süryani 389

Süryani Yakubi 5. 455

Süryani Katolik 1. 821

1915 Ermeni tehcir kabilelerinin konaklama ve geçiş güzergahı Mardin şehriydi ve bölgedeki Süryani ailelerin pek çoğu kafileden Ermeni yetim erkek çocukları evlat edinmişlerdir. Vaftizli olmalarına rağmen Süryani kilisesinde yeniden vaftiz edilirler, Süryani adları verilir. Büyüyen çocuklar yine Süryani kızlar ile evlendirilip toplumun asil üyesi haline getirildiler. Bu yetim çocuklar öldükleri zaman geçmişleri ve asılları hakkında Süryani ruhaniler kesinlikle bilgi vermez Süryani mezarlığına gömerlerdi.

Mardin'in Ermenilerden boşalan yerlerine, dışardan gelen Süryani Yakubiler yerleştirildi. Bunların Ermeni yetim çocuklarını evlat edinerek Mardin şehrinde nüfuslarını artırdıkları görülür. Mezapotamyanın başlıca yerleşim bölgelerinden Diyarbakır, Urfa, Mardin ve Samsat gibi yerlerde yaşayan Ermeni Şemsiler Güneşoğullarından Yakubi-Süryani mezhebine girenleri 1942 yılına kadar Süryani ruznamelerinde her yıl iftiharla ilan ederlerdi.

1915'te Ermeni tehciri sırasında Mardinde Surp Kevork ve Surp Hovsep (Aziz Yusuf) kiliseleri askeri kışla ve tehcirde yetim kalmış çocuklar için yetimhane olarak kullanılır. Bu iki kilise 1949 yılında Ermeni cemaatine iade edilir. Bir yıl içinde ünlü Mardinli, Ermeni asıllı mimarbaşı Sarkis Lole (Levon) 'nin oğlu mimarbaşı Selim Lole ve Cebrail Hakimyan başkanlığında Surp Hovsep (Aziz Yusuf) kilisesinin onarımı yapılabildi.

30 Temmuz 1950'de Mardin asıllı piskopos Nerses Tayroyan beraberindeki rahip Kevork Cercis Çandıryan, cemaat ve yetkili erkanın da iştirakıyla görkemli bir açılışta Surp Hovsep kilisesini ibadete açtılar. Yetkililerin izniyle genç rahip Kevork Cercis Çandıryan kilisenin rahipliğine atanır. Kısa zamanda Ermeni cemaatini toparlar ve 27 Aralık 1954 yılına kadar vaftiz, düğün, cenaze, Pazar ve bayram ayinleri yapılır. Mardinli Ermeni çocuklara dini eğitim ve ilahileri Ermenice öğretirdi. Anılarımda Mardin Ermeni cemaatinin 169 çocuğu Ermeni geleneklerine göre eğitildiklerinden hatırlarım.

1915'ten 1950 yıllarda Surp Hovsep kilisesi açılana kadar dini vecibeler ya Keldani yada Süryani Katolik kilisesinde (bunların bir kısmıda Süryani Yakubilerde) yerine getirilirdi. Açılması ile birlikte Surp Hovsep kilisesi Mardin şehrinin en kalabalık ve canlı kilisesi durumuna gelir. Zaman zaman bölge şehirlerden Ermeni bakiyelerin önemli ziyaret ve umut yeri olur.

Surp Hovsep kilisesi Ermeni tehcirinden sonra bölgede açılan ilk kilisedir. Kiliseye atanan rahip Kevork Çandıryan Roma'da tanrı bilimi eğitimi görmüştü, Oysa kardeş kiliselerin

ruhanileri ilkokul mezunu bile olmayıp, Der Zafaran manastırında eğitim görmüşlerdi.

Aradaki bu eğitim farkı kardeş Yakubi-Süryanileri etkiledi. Süryanileşmiş Ermeniler kısmen de olsa Ermeni kilisesi çatısı altında toplanmaya başladılar. Çünkü Süryanilerin bir bölümü Ermeni kökenliydi. Ermenilerin bu geriye dönüş hareketi Yakubi-Süryanilerin işine gelmeyip, zaman zaman rahip Çandıryan'a karşı gelirler.

Surp Hovsep kilisesinin açılışı ve rahip Kevork Çandıryan'ın gelişiyle pek çok kilise hurafeleri de son bulur. Genç rahip, çağın tüm uygar kilise geleneğini Mardin'e getirir. Örneğin diğer kardeş kiliselerde o dönemde uygulamada kilise girişinden heykele kadar olan uzun koridor tahta perde çekilmişti ve dualarını haremlik selamlık halinde yapıyorlardı. Aynı gelenek Ermeni Surp Hovsep kilisesinde uygulanmaz, kutsal kitap İncil'in öğütlerinin dışına çıkılmamıştır.

Ermeni ve diğer kiliselerin tek ortak yanı mimari üslubudur. Geleneksel Ermeni kiliseleri gibi diğer kardeş kiliselerin de -Ermeni Şemsi Güneşoğulları mabetleri olması dolayısıyla sunak heykelleri doğuya bakmaktadır. Özellikle kilise ayın ve eğitim dilinin Ermenice oluşu hazm edilemez ve Yakubi- Süryaniler tarafından tartışma konusu haline getirilir. Bu huzursuzluğun başı ise Süryani metropoliti Hanna Dolapönü gösterilir. Ermeni rahibin başarısı tartışılır hale gelir.

Bu huzursuzluk iki toplum arasında dayanılmaz bir hal alır. Unutulmamalıdır ki, Yakubi-Süryanilerin Mardin'de evleri yoktu. 1915 Ermeni tehciri sonrası kırsal kesimden gelen Süryaniler Mardin şehrine akın ederler ve Ermenilerden boşalan malikanelere yerleştirilirler. Bu yüzden Mardin'de yeniden Ermeniliğin yeşermesini istememekteyler.

27 Aralık 1954'te kilisenin rahibi Kevork Çandıryan sabaha karşı sınırışı edilmiş ve kiliseye bir daha başka rahip atanmamıştır. Bir hafta sonra Diyarbakır şehri Ermeni cemaati üyelerinden Agop adlı bir şahıs Mardin şehrine gelerek Süryanilerin (Karasun Manuk)

Kırklar kilisesi'ne gider. Süryani metropoliti Hanna Dolapönü'nü bulur ve ona»Ermeni rahibini suçlayarak sınır dışı edilmesine sebep oldun Cennete mi gideceksin?» der. Metropolitin bir işareti ile kilisede bulunan cemaat, Agop'u dışarı atarlar. Mardin şehrinin kuruluşundan beri var olan Ermenilerin bu durumdan sonra varlıkları son bulacaktır.

Mardin Ermenileri sahip oldukları mal, mülkü, kiliselerini ve atalarının mirası Mardin şehri terk ederek hiç tanımadıkları ülkelere göç ettiler. Ermenilerin geçerli sebepleri vardı. Doğdukları şehrin havasının, suyunun özlemiyle yanarken kültürler arası ve iklim farklılıkları gibi pek çok zorluklara da göğüs germişlerdi. Bu hasreti ve zorluğu biraz da olsa yenebilmek için geleneklerini gittikleri ülkelere taşımışlardır. Ancak doğdukları topraklarda gömülememenin de hasretiyle ölmüşlerdir. Mardin şehrindeki Ermeni cemaat üyesi 1612 kişi kısa zamanda A B D, Şili, Arjantin, Brezilya, Avustralya, Kanada, bir kısmı da İstanbul ve Lübnan'a göç ettiler. Kilise ise ihtişamını bugün korumamaktadır.

Bugün sadece Süryani görünümünde bir veya iki Ermeni aile Mardin de yaşamaktadır. Kilise vakfının 150 civarı mülkünün vakıf yönetim kurulu iki aile tarafından yönetilir. Kilise ise yılda 3-4 kez Yakubi-Süryaniler tarafından ayin için açılır. Ermenilerin son göçünden sonra kısa zamanda Hanna Dolapönü haleflerinin önemli bölümü Mardin bölgesinde kalamadılar, onlarda ekseriyetle göç etmek zorunda kaldılar. Mardin Ermenileri tarafından günümüze kadar Yakubi-Süryani metropolit Hanna Dolapönüyü ve yandaşlarını suçlamaktadırlar.

Surp Hovsep (Aziz Yusuf) kilisesinden günümüze kalan yegane am çocukluğumda giydiğim "şabik" (kilise gömleği) oldu. Özlemin ve hasretin tarifi yoktur.

Mardin'deki 1612 kişiden oluşan Ermeni bakiyeleri kiliselerinde rahip olmayınca ve çocuklarının dini eğitim gereksinimi söz konusu olunca, yeniden Yakubi-Süryani veya Keldani kiliselerine gitmek istemediler.

1955 tarihinde Ermenilerin Mardin'den göçünden sonra şehirdeki yaşamlarına ait izler

Yakubi-Süryaniler tarafından planlı bir şekilde silinmeye çalışılır. Amaç Mardin ve Ermeni kelimelerinin yan yana kullanmamak, hatta şehrin tarih sayfalarından silmektir. Mardin'e gelen yayın basın mensupları sadece Yakubi-Süryani din adamları ile karşılaşılır ve onlar her tarihi eser hakkında konuşurken onu Süryanileştirirler. Metropolit Hanna Dolapönü'nün yazdığı Mardin tarihi şehri Süryanileştirir. Amaç Mardin tarihini, mimarisini ve kültürünü kendilerine mal etmektir. 108 fotoğraf içeren 210 sayfalık Mardin tarihinde Ermenilere ait bir tek ibare veya fotoğrafa rastlanmaz.

Bir başka örnek ise, Mardin kalesinin bulunduğu dağın ve şehirdeki malikanelerin kamuoyuna Yakubi-Süryani eseri diye tanıtılmasıdır. Oysa devlet salnamelerinde dağın Ermenice adı Msis diye geçer. Malikanelerin Ermeni asıllı mimarları da tarih sayfalarını doldurmakta, tapu kayıtlarına bakıldığında Ermenilere ait oldukları anlaşılmaktadır.

Böylece, Mardin'de Hristiyan olarak Yakubi-Süryani mutlak söz sahibi olur. Ermeni kelimesi söylemek zorunda kalındığında ise Katolik veya Hrisityan kelimeleri kullanılmaya özen gösterilir.

Aynı metopolitin 1972 yılında yayınlanan « Tarihte Mardin» adlı kitabı; Mardin'deki manastır, kilise ve tarihi anıtlar tarihleri hakkında Türkçe yazılan ilk kaynaktır. Ancak ciddi hiçbir kaynak gösterilmeden yazılmıştır. Bu kitap daha sonraki yıllarda Mardin tarihini yazmak isteyenler için asılsız bir kaynak oluştururken tarihçiler arasında doğan çelişkiler de konuyu içinden çıkılmayacak boyutlara vardır.

Bir örnek daha eklenilecek olursa; Hanna Dolapönü'nün kartal yuvası diye adlandırıp yazdığı Mardin kalesinin eski kaynak ve şehir salnamelerinde « Masis dağı ve kalesi” diye geçtiği görülmektedir.

Mardin ve etrafındaki Yakubi-Süryani mabetlerin fermanlarına rastlanılmamıştır. Ancak (zilliyeten) tasarruftan tapulaştırılmış olması mümkündür. Çünkü bu mabetler genelde

Ermenilerin eski dini olan Arevortiklere (Şemsi, Güneşoğulları) aittir. Şemsilerin Süryanileşmesinden sonra mabetleri de kiliselere dönüştürülür.

Yakın tarihte Mardin ve etrafındaki Hristiyan kiliseleri hakkında yazılan yazılar Süryani-Yakubi keşişlerin duygusal ve keyfi ifadeleriyle yazılmıştır. Mabet ve kiliselerin, ilmi ve tarihi biçimde araştırmalarına önemle ihtiyaç vardır. Mardin şehri için devamlı slogan haline getirilmek istenen» minarede ezan, Süryani kilisesinde çan» cümlesi pek çok unsurun beraber yaşadığı Mardin ve Mardinliler için büyük haksızlıktır.

Günümüzde Mardin ile ilgili yazılan, yayınlanan ve konuşulanlar bu şehirdeki Ermeni izlerini silmek için verilen çabalardır. Son zamanlarda basın-yayın basın sık sık Mardin tarihi ve mimari eserlerini Süryanilere mal etmekle gerçek olmayan kaynaklar yaratmaktadır. Süryani propagandası yapan bu yayın basın yetkililerinin yeterli bilgiye sahip olmadığı açıktır.

Mardin'de Süryani görünümünde iki Ermeni aile kalmıştır. Turistlere otantik kalıntı gibi gösterilmektedir. Türk ve Ermeni milliyetçileri kendilerine artık daha inandırıcı düşmanlar bulmalı ve önyargılar bir tarafa bırakılmalıdır. Bunları sizlere aktarırken boğazım düğümlenir gibi oluyor... Süryani toplum liderleri tarafından zaman içerisinde sistemli şekilde Mardin'de anıtların kökleşmiş Ermeni deyimleri sinsice ve sessizce değiştirilmiştir. Örnek verilecek olursa Der- Zafaran, Deyrü'l Zafaran ismi ile değiştirilirdi. "Der" in Ermenice anlamı rahiplerin evi demektir. "Mar" yerine Mor Mort ile değiştirildi. "Mar" ise Ermenice bir kelimedir.

Kaynak: Kebikeç, yıl,2009, sayı 27, sayfa 99-15'ten ayrı basım